

Rechtsgeschichte Jogtörténet

www.rg.mpg.de

<http://www.rg-rechtsgeschichte.de/rg23>

Rg **232015** 309 - 319

Tomasz Giaro

Oroszország és a római jog

Dieser Beitrag steht unter einer
Creative Commons cc-by-nc-nd 3.0

Tomasz Giaro

Oroszország és a római jog*

Oroszország európai identitásának kérdése hagyományosan ellentmondásos. Általában az országot vagy a szűkebb értelemben vett Kelet-Európához tartozónak definiálják, vagy pedig teljesen kizárják Európa fogalmából.¹ Nagy Péter cár (1689-1725) idejétől kezdve Oroszország az európai hatalom megkérdőjelezhetetlen státuszára tett szert; Nagy Katalin cárnő (1762-1796) "felvilágosult" reformjai ellenére azonban társadalma feudális, gazdasága elmaradott, kormánya pedig autokratikus maradt. Az Orosz Birodalom egészen összeomlásáig nemcsak Nyugathoz, hanem Kelet-Közép-Európához képest is határozottan kevésbé volt urbanizált és kevésbé fejlett a mezőgazdaságban.²

Oroszország elmaradottságát alapvetően az orosz jog definíciái határozták meg. Még ha az orosz jogról való gondolkodásunk sokáig az 1917-es bolsevik forradalomra és annak következményeire összpontosított is, a szerző teljesen jogosan tekinti a 19th századot az orosz jogtörténet meghatározó időszakának. Ez volt az az időszak, amikor Oroszország csatlakozott a római jogon és annak hagyományán alapuló kontinentális jogcsaláddhoz. A római jog recepciója Oroszországban nemcsak tisztán jogi jelenség volt, hanem politikai és kulturális kérdés is. A római jogot egyes orosz jogtudósok úgy tekintették, mint ami az erős és stabil államhatalom alapját képezte, mások pedig úgy, mint ami a jogállamiság alapjait biztosította.

A szerző 20 fejezetben tárgyalja az orosz és a római jog kapcsolatát. Ezek mindegyikét áttekintő módon veszem górcső alá. A bevezetéssel egyenértékű 1. fejezet (21-44) a római jognak az európai jogtörténetben betöltött szerepének hagyományos általános kérdését vizsgálja. Ha követjük a szerzőt abban, hogy a római jogot *par excellence* jognak tekinti (21), akkor a római jognak az orosz jogi kultúrában betöltött szerepéről szóló monográfiája könnyen tekinthető úgy, hogy egyszerűen a jog szerepének szenteli a

Orosz kultúra. Egyes tudósok szerint a római jogot *tout court* jogtudományként (318), mások szerint pedig egyfajta jogelméletként (350-351, 374-375) lehet kezelni.

A 2. fejezetben a szerző részletesen bemutatja a vizsgálatának előfeltételeit és módszereit (45-93). Franz Wieacker (1908-1994) tekintélyes német jogtörténész nyomán a szerző a nyugati jogi hagyomány sajátos legalizmusát hangsúlyozza, mint olyan vonást, amely továbbra is megkülönbözteti azt Kelet-Európától (88). A történelmi tapasztalat azt is mutatja, hogy még a bizánci ortodox kultúra rendkívül erős influenciája sem tudta kompenzálni Oroszországban a nyugati római jog hiányát, amely a kontinentális Európában mindenütt az individualizmus és a polgári társadalom ösztönzőjeként működött (89, 91).

A 3. fejezet összefoglalja a római jog oroszországi befolyásának jelenlegi helyzetét (95-116). A modern orosz jogtudósok többségi véleménye tagadja annak lehetőségét, hogy ezt az influencia-kapcsolatot szigorú értelemben vett jogfelvételnek minősítsük.

(113). Az orosz doktrína rigorizmusa ellenére a szerző, aki már egy rövid könyvet is szentelt a témának, *confirmed*, hogy Oroszországban is megjelent egy átirat,³ meggyőzően érvel a recepció fogalmának megfelelősége mellett a római jognak az Orosz Birodalomban az 19th században betöltött szerepére való hivatkozással (117).

A 4. fejezet folytatja a törvények történeti recepciójának általános koncepcionális problémáinak tárgyalását (117-127). E sajátos recepció tárgya, amely az Orosz Birodalom határain belül a 19th században az 1917-es októberi forradalomig történt, nyilvánvalóan nem a rómaiak ókori magánjoga volt, hanem elsősorban annak modern 19th századi német tanítása, amelyet a jogtörténetben pandektológiaiaként ismerünk (121).

* M A, Fremde Einflüsse des römischen Rechts. Einfluß, Wahrnehmung und Argument des 'römischen Rechts' im russischen Zarenreich des 19. Jahrhunderts, Göttingen: Wallstein 2014, 776 S., ISBN 978-3-8353-1541-9.

1 Ez utóbbi értelemben B J (1998) 8-15.

2 J (2002) 91.

3 A (2004); A (2008).

Ennek a recepciónak a fő effektusa az orosz hagyományos jogrend tudományos racionalizálása volt (125), amely azt tudománnyá tette: ezt a folyamatot a szerző a lefordíthatatlan német *Verwissenschaftlichung* szóval írja le (120-121).

Az 5. fejezet az orosz magánjogot vizsgálja a 19th század (129-194). A szerző felidéz a Kijevi Ruszt (132): a mongolok uralmát megelőző első orosz államot.

"tatar ígát" (1240-1480), amely azt a kritikus időszakot jelenti, amikor a politikai hatalom központja Oroszországban északra, Moszkva felé tolódott. A Rušra már korán hatással volt a bizánci jog, amely az ortodoxia szellemének megfelelően keverte a vallási és világi elemeket, köz- és magánjogi szempontokat egyaránt. Következésképpen már a 13th század második felében az ortodox papság az oroszországi egyházi bíróságokon az *Ecloga* és *Prochiron* teljes fordítását alkalmazta.

Az országot a mongoloktól felszabadító III. Nagy Iván nagyfejedelem (1440-1505) uralkodása idején a bizánci jog Oroszországban az új császári igények - amelyek nagyjából a nyugati *translatio imperii* (138-139) - alá került. Valóban, Konstantinápoly oszmánok általi 1453-as elfoglalása után egyes ortodox kanonisták a moszkvai nagyfejedelmeket a bizánci császárok utódainak tekintették. E gondolatmenetnek megfelelően III. Nagy Iván feleségül vette Szofia Palaiologinát, az utolsó bizánci császár, XI. Konstantin (1449-1453) unokahúgát. Ezért az alárendelt moszkvai fejedelmek üdvözölték a Muszkva, mint "harmadik" Róma eszméjét.⁴

A kora újkori orosz jog, beleértve az 1649-es *Szobornoje Ulozsenyijét*, amely az első kísérlet volt a szisztematikus jogalkotásra Oroszországban, azonban kevés nyomát mutatja a római-bizánci hatásnak (140-147). A jogi okkidentalizáció, amely az orosz alkotmány- és magánjogban csak a 19th század elején kezdődött, doktrinális szintre korlátozódott. A magánjogban a Mihail Szperanszkij gróf által vállalt reform a francia *code civil* és Jusztiniánusz Intézményei mellett állt ki (183-185). Azonban a következő...

Az 1812-es napóleoni invázió után ezeket a terveket feladták a hagyományos "Törvénygyűjtemény" (*Szvod Zakonov*) javára, amelynek X.1. kötete a magánjogot tartalmazta.

A 6. fejezet a római jog szerepét vizsgálja a *Szvod Zakonov* (195-229) kidolgozásában. A hagyományos orosz törvények e definitív gyűjteménye, amelyet Szperanszkij 1833-ban adott ki (198), mindazonáltal bizonyos mértékig a napóleoni *törvénykönyv* hatása alatt maradt.⁵ Összességében a *Szvod* kazuisztikus, módszer- és rendszerellenes volt. Még ha magánjoga itt-ott tartalmazott is néhány római átültetést, amelyeket a modern nyugati joganyag közvetített (229), határozottan inkább kompiláció volt, mint kodifikáció (202-203). A *Szvod Zakonov* általában véve még nem jogtudományi mű volt (260-261), hanem inkább politikai reakció.⁶

A 7. fejezet a római jognak az orosz jogászok professzionalizálódásában játszott szerepével foglalkozik (231-270). A 19th század előtt, a polgári hagyományok Kelet-Európába való kiterjedt átvételének korában Oroszországban nem ismertek tanult jogot, jogi irodalmat és nyugati típusú jogi szakmát.⁷ A professzionalizálódási folyamat fiatalabb lépése 1829-ben történt meg (237, 240, 245), amikor fiatal oroszok Berlinbe mentek, hogy a nagy német jogtudós, Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) mellett tanuljanak. Szintén említést érdemelnek azok az orosz diákok, akik később magánúton tanultak Carl von Vangerow (1808-1870) mellett Heidelbergben és Rudolf von Jhering (1818-1892) mellett Göttingenben.

A 8. fejezet a római jognak, mint az orosz jogi oktatás egyik fő diszciplinájának szól (271-280). A nyugati egyetemekhez képest az orosz felsőoktatási intézmények jelentősen megkésve és fejletlenül fejlődtek. Egyetemeket csak 1755-ben alapítottak Moszkvában, 1804-ben Kazanyban, 1805-ben Harkovban,

1819-ben Péterváron és 1834-ben Kijevben (233, 277). 1850 körül alakult meg az orosz jogtörténeti iskola, amelyet Konsztantyin Kavelin (1818-1885), Szergej Szolovjov (1883-1900) és Borisz Csicserin (1828-1904) képviselt.

4 U (1991) 113-129;

M (1991).

5 B (2004) 83-84; R (2006) 59-61.

6 G (2003).

7 G (1988) 32-33.

a Moszkvai Egyetem (267). Az 1835-ben újra kiadott alapokmánya a jogi oktatásban a római jognak tulajdonította a főszerepet (275-276).

A 9. fejezet az orosz magánjog önálló tudományos feldolgozásának kezdeteivel foglalkozik (281-296). Ebben a tekintetben kiemelkedő szerepet játszott Dmitrij Mejer (1819-1856) római jogász, Leo Tolsztoj jogtudós tanára és igen tehetséges jogász, aki korán, mindössze két évesen halt meg.

36. A klasszikus római jog mintáját követve Mejer először Oroszországban tett különbséget a tulajdon mint jogcím és a birtoklás mint tényleges használat fogalma között (291-293); a *Szvod Zakonovban* megtestesülő orosz hagyománytól eltérően az adásvételi ügyletet nem pusztán a tulajdonszerzés eszközének, hanem önálló, kötelező erejű szerződésnek minősítette (293-296).

A 10. fejezet a római jog helyét tárgyalja az Orosz Birodalom általános kultúrájában és társadalomkritikai irodalmában a 19.th században (297-309). A társadalmon belül a szláv- filozofok, akik a Nyugatot erkölcsileg bank- ruptnak tartották, ezért a római jog ellenségeinek nyilvánították (298), míg a nyugatosítók, mint például a fiatal Alekszandr I. Herzen (1812-1870), teljes szívvvel támogatták azt (303). A legerősebb kon- servatív gondolkodó, Konsztantyin P. Pobedonosztyev (1827-1907)⁸ szokta hangsúlyozni a római jog, a korlátlan egoista tulajdonfelfogással, és az orosz jog, amely a kollektív tudat és az ortodoxia hierarchikus szellemisége felé orientálódott, közötti ellentétet (309).

A 11. fejezet az 1864-es udvari reformnak van szentelve, amelyet a "haladó" II. alexandriai cár (311-323) tervezett. Pontosabban egy olyan reformsorozatról volt szó, amely a francia típusú polgári és büntető bírósági eljárás bevezetését is magában foglalta. Ezek az események nyitották meg az orosz jog aranykorát (316), amely túlélte még a későbbi III. cár, Alekszandr Alekszandr (1881-1894) által vezetett mély politikai reakciót is. Az orosz jognak a bírósági reformot követő modernizációja a római jog örökségét használta fel, különösen a magánjog és a közjog megkülönböztetését (319-321), amelyet a moszkvai polgári jogi külön- ségek által is támogatott, a moszkvai polgári joggal foglalkozó

lengyel nemzetiségű Gabriel F. Shershenewitch (1863-1912).⁹

A 12. fejezet a jogi oktatás reformjával foglalkozik (325-370), amely 1884-1885-ben olyan jelentőséget tulajdonított a római jognak, amelyet azelőtt soha; következésképpen az orosz tanterv több heti órát szentelt a pandektológiának, mint több németországi jogi iskola, ahol a római jog akkoriban effekt volt (326). A római jog mint egy időtlen jogrend példája Oroszországban fontos vizsgatémává vált; a római jog intenzív tanulmányozásának célja az volt, hogy az orosz jogász szakmai etikáját emelje, és hogy az orosz területen hatályos két külföldi jogszabály ismeretét fejlessze: a francia *code civil* Közép-Lengyelországban és Friedrich G. von Bunge kódexe a Baltikumban.

Ez utóbbi a helyi szokásjog magánjogi gyűjteménye volt, amely 1864-ben jelent meg Szentpéterváron a "Balti tartományok tartományi joga" harmadik köteteként. Rendszertani szempontból - az egy évvel korábban hatályba lépett szászországi polgári törvénykönyvhöz hasonlóan - a német pandektológia terméke volt.¹⁰ Bunge kódexe viszont a pétérvári kormányzósági szenátus kazuisztikus bíráskodásán keresztül influenzálta Oroszországot. A szenátus jogászsága ugyanis buzgón igyekezett megőrizni és népszerűsíteni a balti kódexet, amely technikai-szisztematikai szinten sokkal fejlettebb volt, mint az orosz *Szvod Zakonov*, még akkor is, ha a balti kódex tartalma a helyi, nem pedig a nyugati hagyományt testesítette meg.¹¹

A jogi oktatás előmozdítása keretében az orosz birodalmi kormány 1887-ben a berlini egyetem jogi karán (333) létrehozta a római jog orosz szemináriumát. Az 1896-ig működő szemináriumot a tudomány három neves német professzora vezette: Ernst Eck (1838-1901), Heinrich Dernburg (1829-1907) és Alfred Pernice (1841-1901). A szeminárium végzősei között a római és a polgári jog számos kiemelkedő szakértője volt, köztük David D. Grimm (1864-1941), Alekszej M. Gulajev (1863-1923), Leon Petrazycski

⁸ Róla lásd D (2002-2007).

⁹ T (2013); B (2013).

¹⁰ D (1982) 2083-2098.

¹¹ L (2006) 175-190.

(1867-1931), Iosif A. Pokrovskij (1868-1920), Wilhelm von Seeler (1861-1925) és Paul E. von Sokolowski (1860-1934).

A 13. fejezet az orosz magánjogra és a római jogra vonatkozó orosz jogi irodalom részletes vizsgálatát (371-390) tartalmazza, elsősorban a nyugat-európai megfelelőjéhez való viszony szempontjából. Szentpéterváron, az Orosz Birodalom fővárosában olyan kiemelkedő jogtudósok, mint Nyikolaj L. Djuvernua (1836-1906), Jhering követője, az 1860-as és 1870-es években tartott előadásokat. A római jog intenzív tudományos feldolgozásából különösen a "római jog dogmája" (373) fogalom alakult ki, amely azonban inkább a német pandektológia értelmében vett szisztematikus általános magánjogi elmélethez, mint a jogtörténethez tartozott.

1858-1859-ben Mejer megírta az első orosz kézikönyvet a római jogon alapuló általános magánjogi elméletről (377). Valamivel később jelentek meg kommentárok a *Szvod Zakonov* polgári jogához, például Igor M. Tyutrumov (1855-1943) kommentárjai, valamint számos fordítás a római jog német irodalmából. Heinrich Dernburg és Julius Baron Pandectus kézikönyveinek fordításai Oroszországban, akárcsak Németországban, a helyi magánjogba való bevezetésként szolgáltak. A cseh származású osztrák professzor, Karl Czyhlarz által írt "A római jog intézetei" orosz fordítása szintén nagy népszerűségnek örvendett (381-386).

A 14. fejezet a római jog jelentőségéről szóló jogtudományi vitát vizsgálja, amelyet Oroszországban a 19. század utolsó harmadában folytattak (391-453).¹² Savigny influenza időszakát követően Jhering volt az, aki uralta a római jog oroszországi színpadát (400-402). Tanítványa, Szergej A. Muromcev (1850-1910) pedig az orosz jogszociológiát alapozta meg (420). Egy másik római jogász, a lengyel származású szentpétervári professzor, Leon Petrazycki találta fel a polgári jogpolitika tudományát (428-431).¹² Shershenewitch a magánjog kézikönyvét az összehasonlító tudományosságra alapozta (440). Végül Iosif A. Pokrovski (1869-1920) "A magánjog alapvető problémái" című művét tárgyalja (446-453).

Egy hosszú 15. fejezetet szentel a szentpétervári kormányzó szenátus joggyakorlatának.

(455-519). A jobbágyság eltörlését és az igazságszolgáltatási reformot követően, az 1860-as évek elejétől-közepétől e legfelsőbb birodalmi bíróság kasszációs osztálya jelentősen modernizálta az addig elmaradott orosz magánjogot, különösen a paraszti földek szabad eladását és a végrendelkezés szabadságát támogatva.¹³ Ez az orosz bírói jog erősen a német pandektológia hatása alatt állt, és románosította a tulajdonjogot, a szerzési elévülést, az elővásárlást, a követelések korlátozását, a birtoklást, valamint a zálogjogot és az árverést (483). A magánjog és a közjog közötti római megkülönböztetést is figyelembe vették (492).

A 16. fejezet a 20. század fordulóján készült orosz polgári törvénykönyv tervezeteit tárgyalja¹⁴ (521-578). Az előkészítő folyamat túlságosan elhúzódott. Az 1882-es évben III. Sándor cár kinevezte az orosz polgári törvénykönyv kodifikációjával foglalkozó bizottságot (525), amely 1899-ben közzétette a kötelmi jog tervezetét, 1905-ben pedig a teljes polgári törvénykönyv tervezetét (527). 1913 végén a *Szvod Zakonov* és több nyugati polgári törvénykönyv alapján a kötelmi jog új részleges tervezete került az orosz parlament elé: az 1912-1917-es ún. negyedik дума. A tervezetet azonban az első világháború gyors kitörése miatt nem fogadták el, és nem is folytatták tovább (528, 534).

A német magánjog hatása az orosz draszra különösen erős volt.¹⁴ A pandektológia szellemében a helyi orosz intézményeket római mintájukhoz igazították; mégis, amikor a az orosz kódex *travaux préparatoires*-éhez érkezett, a német pandektológiai kézikönyveket sokkal gyakrabban idézték, mint a történelmi római forrásokat (532). Már 1898-ban egy orosz a német polgári törvénykönyv (BGB) fordítása, annak ellenére, hogy még nem jelent meg nyomtatásban. Sőt, 1912 tavaszán Berlinben új Orosz Intézet nyílt, amelyet a kiváló jogtörténész, Emil Seckel (1864-1924) vezetett. Az első világháború kitörése azonban hamarosan véget vetett tevékenységének (576-578).

A 17. fejezet az orosz jogászok jogállamiságért folytatott küzdelmét mutatja be a forradalom előtti időszak (579-589) utolsó szakaszában. Ebben a mozgalomban számos római jogászprofesszor vett részt, akik tagjai voltak a

¹² G (1995).

¹³ B (1989); P (1999).

¹⁴ R (2007) 13-16.

az Alkotmányos Demokraták liberális pártja, a K-D Párt vagy Kadett, pl. David D. Grimm, Gabriel F. Shershenewitch, Iosif A. Pokrovski és Leon Petrazycki. Különösen Jhering egyik legkiválóbb orosz tanítványa, Szergej A. Muromcev római jogász lett a liberális alkotmányos mozgalom vezetője és a filozófiai Duma első szövivője, amely 1906 júliusáig, II. Miklós cár feloszlatásáig (581-582) működött.

Még ha a Szovjetunió officialisan le is mondott a régi Orosz Birodalommal való folytonosságról (594),¹⁵ a szerző külön feltűnő 18. fejezetet szentel az októberi forradalmat követő "római" jogi gondolkodásnak (591-641). Ami azt illeti, a Szovjetunió összeomlásának aermájában a forradalom cezúrájának a jelentősége még mindig csökken az orosz jogtörténetírásban (597). Ezzel összefüggésben a szerző a római joghoz való szovjet hozzáállásban a következő két időszakot különbözteti meg: 1917-1922 között a római jog alapvetően reaktív volt, míg később, 1922-1937 között ez a negatív hozzáállás bizonyos fokú enyhülésen ment keresztül (601).

A szovjet hatóságok korábbi hozzáállásának bizonyítékaként a szerző Lenin két híres kijelentését idézi. Egy 1922 februárjában Dmitrij I. Kurszkij (1874-1932) igazságügyi népbiztosnak írt feljegyzésében Lenin teljesen leigátolta a magánjog hagyományos nyugati típusát: "Mi nem ismerünk el semmit, ami "magánjog"; számunkra a gazdaság területén minden közjog...".¹⁶ Ugyanebben a jegyzetben, utalva az 1918 fordulóján életbe léptetett första szovjet bírósági rendeletekre, amelyek a szovjet bíróságokat vagy az új szovjet státutumok, vagy a "szocialista tudat" követésére kötelezték, Lenin ismét arra utasította a szovjet bírakat, hogy "ne a *corpus iuris romani* ..., hanem a mi forradalmi tudatunkat alkalmazzák" (604-605).¹⁷

Ez a recenzens azonban továbbra is bizonytalan abban, hogy Lenin két lakonikus mondata konkrétan az ókori római jogra vonatkozik-e. Tény, hogy az 1920-as években a szovjet polgári jog mindkét vezető szakértője, Petr I. Sztucska (1865-1932) és Jevgenyij B. Pashukanis (1891-1937) elítélte az összes törvényt, mint

a burzsoázia megvilágosodása, amely arra rendeltetett, hogy hamarosan meghaljon. Még akkor is, ha az előbbi volt az, aki azt mondta, "A kommunizmus nem a szocialista jog győzelmét jelenti, hanem a szocializmus győzelmét minden jog felett" - az idézett kijelentés az utóbbi álláspontját is összefoglalja, aki hírhedten kitalálta az úgynevezett "jog elsovadásáról" szóló híres elméletet, amelyet a szerző jegyez (626).

Az 1917-1921 közötti, a jogi nihilizmus mellett elkötelezett úgynevezett háborús kommunizmust azonban hamarosan az Új Gazdaságpolitika (NEP) civilizáltabb, 1921-től 1929-ig tartó időszaka követte. A NEP alatt az orosz hatóságok visszatértek a jog általi kormányzás hagyományos eszközeihez. Már 1922 decemberében kihirdették az Orosz Föderatív Köztársaság (RSFSR) korántsem forradalmi polgári törvénykönyvét. Az eredetileg teljesen eltörölt örökösödési jog a NEP alatt is csak korlátozottan maradt fenn, az adóügyi intézkedések és a már az Art. Az 1922. évi orosz polgári törvénykönyv 416-417. §-ában (607) foglaltakkal.¹⁸

A kódexet kidolgozó bizottság elnöki tisztét Vasziliy A. Krasnokutskijra (1873-1945) bízták, a kódex szerkesztését pedig Alekszandr Krasnokutskijra.

G. Goichbarg (1883-1962). Mindketten a forradalom előtti jogi képzésben részesültek. A kodifikációs rendszer a pandektus tudományából származik, még ha a családjogot külön kódexbe is helyezték át. Duguit *fonction sociale-jának* követőjeként Goichbarg csak azoknak a jogoknak biztosított védelmet, amelyek nem konfliktáltak a társadalmi-gazdasági funkcióval (1. cikk). Emellett a tulajdonjogot funkcionálisan differenciálták állami, szövetkezeti és magántulajdonra (52. cikk). Összességében azonban a kódex csak az imperialis dráfia megrövidítésének tűnt (612-613).

A kód nyugati jellegét a szerző a személyes folytonosság tényezőjére hivatkozva világítja meg. Több olyan szovjet jogtudóst is megjelöl, akik a forradalom előtt végeztek tanulmányaikat, pl. Alekszandr M. Vinaver (1883-1947), Michail A. Reisner (1868-1928), és a codifier Krasnokutski (622-625). A szerző mindazonáltal vitatja Harold J. Berman (1918-2007) álláspontját,

15 I (1987) 843-850.

16 A közelmúltban megjelent M (2015).

17 G (1999) 254; B (2008).

18 Z (1986) 218-219.

aki szerint az orosz jogrendszer a 19. század óta lényegében európai volt¹⁹. A szerző ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a régi szabályoknak csak a külső formája maradt meg, míg a magánjog központi elemei, az alanyi jogok és különösen a tulajdonhoz való jog az új kontextusban leértékelődtek (628-631).

Következésképpen a szerző a szovjet polgári jogi szakemberek uralkodó véleményét vallja, akik a római jognak csupán elméleti jelentőséget tulajdonítanak (631). Másfelől viszont azt a kissé diffúzális álláspontot is támogatja, amely szerint a római jog a szovjet polgári jog gyakorlati dogmatikája számára bizonyos jelentőséget megőrzött, még későbbi formájában, az Orosz Föderatív Köztársaság 1964-es polgári törvénykönyvében is (633). A római jog azonban csak 1945-ben került vissza a szovjet jogi egyetemek tanulmányi programjába. Ezenkívül a római jog első szovjet kézikönyve (638), az Ivan B. Novitski (1880-1958) és Ivan S. Pereterski (1889-1956) még 1948-ban jelentek meg.

A 19. fejezet visszatér az általános - szinte történetfilozófiai - jellegű problémákhoz, amelyekkel már a könyv első négy fejezetében is foglalkoztunk. Ez az utolsó előtti fejezet az oroszországi római jog jelen idejét és kilátásait veszi számba (643-660). A szerző hangsúlyozza, hogy Oroszország mai jogi kultúrájában a római jog továbbra is a nyugati jogi hagyomány alternatív felekezetének szerepét tölti be. Ebben az értelemben a római jog fogalmát jelenleg az orosz jogtudósok számos olyan munkájában értelmezik, amelyek annak vizsgálatára irányulnak, hogy milyen hatással van az Orosz Föderáció 1994 és 2008 között hatályba lépett új polgári törvénykönyvére. (645-649).

A 20. fejezet tartalmaz néhány figyelmet (661-665). A szerző szerint a Szovjetunió felbomlását és a kommunizmus 1989 és 1991 közötti összeomlását követő rendszerváltozás nyomán a római jogot már nem a szocialista szellemben értelmezik, másrészt nem is a korlátlanul liberális jellegű magánjog jeleként értelmezik. Az ideiglenes orosz magánjog, amely még mindig nem rendelkezik

A szubjektív jogok hatékony védelme, a¹⁹ továbbra is erősen ki van téve az instrumentalizáció kockázatának. Ráadásul gyakran tévesen úgy állítják be, mint az igazságosság megtestesülését, amelyet a római jog közmondásos "szelleme" (665) hatja át.²⁰

Ezt az áttekintést néhány szubjektív megjegyzéssel zárom Martin Avenarius professzor dicsérő tanulmányával kapcsolatban. Könyve, amely a bevezető és fiatal fejezetekben az európai jogi fenomenológia alapvető problémáit érinti Keleten és Nyugaton, szinte mindenről tájékoztatja az olvasót, ami a római jognak az oroszországi kontinentális jogi kultúrában betöltött szerepét illeti. Még ha kissé túlzónak tűnhet is azonban, hogy egy amúgy is tekintélyes terjedelmű könyvtől további felvilágosításokat követelünk, egy pillantás az orosz határok mögé talán megmentett volna bennünket időnként attól a veszélytől, hogy a nem specifikus vagy akár mindenütt jelenlévő jelenségeket "az egy kornak és helynek sajátos körülményeivel" magyarázzuk.²¹

Mindenekelőtt kezdjük azzal a triviális megállapítással, hogy sem a római jog középkori recepciója nem korlátozódott Nyugat-Európára, sem a bizánci jog keleti recepciója nem korlátozódott Oroszországra. Sőt, a bizánci jog Bizáncon kívüli hatékonysága mindig is problematikus volt. Még ha alapvetően ugyanaz a régi római jog volt is, amelyet a konstantinápolyi professzorok (*antecessores*) görögül dolgoztak ki, a normatív szubsztrátuma valahogy különbözött a nyugatitól. Akárcsak a Balkánon, a recepció tárgyai Oroszországban is - az egyházi *Nomocanones* kivételével - olyan rövidítések voltak, amelyeket egyes tudósok elutasítóan definiáltak, mint

"kivonatok kivonatai", pl. az *Ecloga*, a *Prochiron* és a bazilikai *Epitomai*.

Mindezek a jogi források helyi nyelven íródtak, amelyeket a 9.th században a szláv népek kereszténység válása érdekében ógyházi szláv nyelvként egységesítettek.²² Ez a nyelv a fent említett kivonatoknak népies jelleget biztosított, amely ellentétben állt a nyugati tanult latin joggal. Ezzel szemben a bizánci jog egyszerűsített és "tanulatlan" befogadása Kelet-Európában szükségszerűen figyelmen kívül hagyta a római kazuisztika gazdagságát. Ennek következtében a keleti recepció per-

19 O (2012); M (2015).

20 K (2007).

21 G (2006) 754.

22 Š (1986) 492; M

(2006) 4-6.

314 Oroszország és a római jog

a klasszikus római jog inspiráló forrásaiból; mint alapvetően vallási jellegű, tisztán szimbolikus művelet, képtelen volt bármiféle gyakorlati szintézist létrehozni a bizánci római írott jog és a helyi népi jog között.

Ebben a helyzetben a szláv lakosság nagyrészt nem rögzített, és így nem romanizált szokásjoga gyarapodott. A Jusztiniánusz törvénykönyveiben szereplő római kazuisztika híján az ortodox Kelet kezdettől fogva nélkülözte a nyugati típusú, fejlett világi jogi doktrínát. Sem a *Corpus Iuris Civilis* eredeti latin szövegét, sem a 9th század végi görög változatát, az úgynevezett Bazilikát nem ismerték Oroszországban a 17th század végéig. Ennek következtében ez a szimbolikus recepció alkalmatlannak bizonyult az ókori jogforrások tudományos tanulmányozására és gyakorlati adaptálására. Oroszországban, ahogy másutt is, a bizánci világ nem tudott kezelhető szintézist létrehozni a bizánci jog és a helyi szláv törvények között.

Ath 19. században azonban a jogrendszer modelljei megváltoztak Oroszországban és még gyorsabban Délkelet-Európában.²³ Az akkori jogújítás és a római jog közötti szoros kapcsolat tehát semmiképpen sem maradt Oroszországra korlátozva. Délkelet-Európában a fokozatosan visszavonuló oszmánok igen archaikus jogot hagytak maguk után: Görögországban az 1345-ös bizánci *Hexabiblos* volt ez, a szláv országokban pedig az ugyancsak régi szokások maradtak "mummifizálva" az évszázadok során. A kapitalista kereskedelem szempontjából ezt úgy kell minősíteni, mint ami jogi vákuumot képez. Ezért az új balkáni államok szinte egyik napról a másikra lecserélték elavult bizánci modelljüket egy jól módosított nyugati modelle.²⁴

A 19. század vége felé Oroszországban, akárcsak más kelet-európai országokban, ahol az erős nemzeti-konzervatív mozgalom akadályozta a magánjog liberális kodifikációját, a német pandektológia befolyása felváltotta a francia doktrína dominanciáját. A Pandect-tudósok bírói recepciója figyelemre méltó volt a szentpétervári kormányzói bíraskodásban.

Szenátus a *Svod Zakonov* X.1 kötetéhez képest. Sőt, a cári birodalom által 1812-ben megszerzett beszarábiai orosz judikatura a bizánci *Hexabibloszt* modernizálta, párhuzamosan a vele egykorú és ugyancsak német befolyás alatt álló görögországi judikaturával, ahol ugyanez a *Hexabiblosz* volt effect.²⁵

Mindenesetre az orosz szlavofil mozgalom a modern nyugati jog gyűlöletét az ókori római joggal azonosította. Ezzel szemben 1825-ben az orosz Besszarábiának a görög származású, Párizsban tanult moldáv jogász, Petru Manega által készített dra polgári törvénykönyv a francia *code civilre* való visszautalást azzal az érveléssel indokolta, hogy a római jog recepciója már az ókori Besszarábiában is megtörtént.²⁶ Összefoglalva, a 19th század orosz jogi modernizációját, amely kvintesszenciálisan az egyetemek világára és a legfelsőbb bíróságok jogtudományára korlátozódott, egyfajta tétlenség jellemezte, amely a balkáni térség egyidejű modernizációjára, valamint a bizánci jog középkori recepciójára emlékeztet.

A második kérdés, amelyet tágabb perspektívából kell vizsgálni, az, hogy a nyugati jogi hagyományhoz való gyors asszimiláció, amely az orosz jogrendszerben a 19. században olyan egyértelműen megfigyelhető voltth, korántsem korlátozódott a római jogra vagy általában a nyugati magánjogra. A 17. fejezetben (579-589) nyilvánvaló, hogy a szerző nem hagyja figyelmen kívül az alkotmányosság problémáit; ez a jelenség Oroszországban különösen megkésett. Hozzátehetjük azonban, hogy a cári birodalom a saját határain belül elutasított nyugati modellek exportőreként is működött. Az ilyen "alkotmányos diplomácia" révén²⁷ Moszkva számos kelet-közép- és délkelet-európai országot tudott nyugati jogi mintákkal ellátni.

Briefly térjünk át néhány kelet-európai ország áttekintésére, amelyek a 19.th században orosz fennhatóság alá kerültek. A Jón-szigetek 1803-ban kihirdetett alkotmányát a francia forradalom mintái ihlették, míg az 1815-ös krakkói szabad város és az 1815-ös krakkói szabadegyházi alkotmányt egyaránt a francia forradalom mintái ihlették.

23 G (2014) 100-103.

24 B (1995) 70; G (2013) 40-41.

25 R és N (2009).

26 M (2006) 26-27; S (2013) 6-7.

27 G (1996) 65, 70-81.

A lengyel kongresszus követte az 1814-es bourboni *chartát*. Ez utóbbi affektálta a román fejedelemségek 1831-1832-ben életbe léptetett *Règlement orga- niques-ét*, valamint az 1838-as szerb alkotmányt, amelyet "török" alkotmánynak neveztek. Továbbá a soha meg nem valósult troizinai és argoszi görög alkotmányok (1827 és 1829) is valószínűleg orosz befolyás alatt születtek.

A német jogállam (*Rechtsstaat*) fogalmát, amely nagyjából a "jogállamisággal" egyenértékű, az orosz alkotmányos gondolkodás csak az 1880-as évektől kezdve ismerte *pravovoe gosu- darstvo* néven.²⁸ Pedig az 1879-es bolgár Tarnovo-alkotmány, amely létfontosságú orosz segítséggel készült, már a belga parlamentáris monarchia 1831-es liberális modelljét követte. A cári birodalmon belül azonban az 1906-os, porosz ihletésű első orosz alkotmány "halott betű" maradt egészen az 1917-es februári forradalomig, amikor is az önkényuralom rövid ideig tartó megszakadása teret engedett a parlamentáris kormányzásnak. Az 1903-as orosz büntető törvénykönyv korának legmodernebbjei közé tartozott, még ha csak részben is lépett effektív életbe.

Közvetlenül az októberi forradalom után Oroszország, amely korábban közeledett a nyugati jogvilághoz, igyekezett eltávolodni attól, különösen az alkotmányjog és a közjog tekintetében. Paradox módon ez a művelet olykor a cári hagyományokhoz való visszatérés útján történt, különösen a közigazgatási jog területén, amely átvette a forradalom előtti kormány és a minisztériumok struktúráját. A forradalom előtti és a szovjet jogrendszer közötti folytonosság nyilvánvaló elemei a közjog más ágaiban is jelen voltak. Ez elsősorban az alkotmányelméletre igaz, de a büntetőjogi gyakorlatra is vonatkozott, amely például már 1922-ben visszaállította a hagyományos száműzési büntetést.

Harmadszor, röviden tárgyaljuk azt a még mindig erősen vitatott kérdést, hogy a szovjet jog olyan autonóm jogrendszert alkotott-e, amely valójában az egész szocialista jogcsalád "anyja" lett, és amely különbözött a kontinentális polgári jogtól.²⁹ A szerző a Harold J. Ber- man neves inkluzív tézisének negligálására konfinál. Aer Berman azonban kiterjesztette a

a nyugati jogi hagyomány fogalmát nemcsak Kelet-Közép-Európában, hanem Oroszországban is, a szovjet jog európai jellegébe vetett hit széles körben elismerést nyert.³⁰ A szovjet polgári jog, tekintettel a közelmúltban felfedezett ro- manista elemeire, a kontinentális jogcsaládhoz tartozónak tekinthető, vagy legalábbis a nyugati jogtörténet egy fejezetét képviseli.³¹

Nyilvánvaló, hogy az orosz jogrendszer kontinentális jellegére vonatkozó kérdésre csak akkor lehet pozitív választ adni, ha a jogforrások társadalmilag elismert rendszerének és az ugyancsak tekintélyes jogalkalmazási módszernek a technikai kritériumai szerint járunk el. Tény, hogy a common law rendszerrel ellentétben a szovjet bírói döntéseknek mindig egy előzetesen megállapított absztrakt törvényi szabályból kellett volna származniuk. A jogtechnika szempontjából a szovjet jogot ezért joggal tekintették a kontinentális rendszer részének. Következésképpen a szovjet jog élt a jogalkalmazás szisztematikus fikciójával, és kifejezetten kizárta a precedens-szabályozást.

Csak a háborús kommunizmus rövid, 1917 és 1921 közötti időszakát jellemezte a Szovjetunióban egyfajta jogi nihilizmus. Az új szovjethatalom új dekrétumaira várva ez a felújított nihilizmus, amely az orosz jogi hagyományban minden volt, csak nem új, a szovjet bíró "forradalmi" vagy "szocialista" kon- szenzusát ismerte el a jog egyetlen érvényes forrásának. Az ilyen bírói aktivizmust Lenin még a fent idézett 1922-es kijelentésében is ajánlotta a régi jogrendre hivatkozva, amelyet szarkasztikusan *corpus iuris roma- ni-* nak nevezett. Mindazonáltal a későbbiekben a Szovjetunióban abszolút elsődlegessé vált a bírói döntések absztrakt jogi szabályokból való levezetésének modellje.

Másrészt a liberális jogfelfogás értékalapú kritériumát követve, amely minden polgár számára a személyes szabadságot, az egyéni igazságosságot és a szerzett jogok, különösen a tulajdonjog és az ingatlanjogok jogbiztonságát hivatott garantálni, a szovjet jogról kiderül, hogy szintén nagymértékben a marxi ideológia által formált. Ennek következtében a szovjet jognak inkább

28 B (1977); O (1999).

29 P (2008).

30 B (1983) 539; O (1985).

31 Hivatkozások G (2011) 12.

szemben a nyugati jogi hagyományokkal, akár a szokásjog, akár a polgári jog, vagy ezek bármilyen képzeletbeli keveréke. Ebben az értelemben az ideológia tekinthető a szovjet - és tágabb értelemben a szocialista polgári jog végső soron autonóm tényezőjének.

Természetesen a szovjet jog autonómiája könnyebben elfogadható az alkotmányos területen belül; történeti szempontból azonban ugyanez igaz a magánjogra is. Ami azt illeti, a marxizmus lényegében a kapitalista magánjog kritikájaként nőtt ki. Következésképpen sok összehasonlító jogász és szovjetológus szakértő a szovjet jogot a jogi taxonómia teljesen eredeti phe- nomenonjának tekintette. Ezzel szemben néhány jogtörténész, különösen Helmut Coing (1912-2000), ragaszkodott az "Európa" (beleértve Kelet-Közép-Európát) és "Bizánc" (beleértve Oroszországot és a Balkánt) közötti középkori vallási különbséghez, amely szerintük még az 1917-es forradalom után is fennmaradt.³²

A Szovjetunióban 1918 novemberében végrehajtott forradalom előtti jog eltörlése a magánjogra is kiterjedt, különösen a földtulajdonra és az örökösödési jogra. A föld államosításának effektusa a magántulajdon alapjainak lerombolása volt.³³ A szerző azonban helyesen hangsúlyozza, hogy a szovjet polgári jogot, különösen az 1922-es orosz polgári törvénykönyvet a forradalom előtti jogászok dolgozták ki, akik technikai-doktori szinten nagyon is hagyományos formát adtak neki. Az 1922-es törvénykönyv "általános részével", valamint a jog társadalmi funkciójáról és a joggal való visszaélésről szóló általános záradékokkal a pandektika tudományának, valamint Léon Duguit és Anton Menger "jogi szocializmusának" egyértelmű influenciáját mutatja.³⁴

Csak az 1930-as években, Sztálin második forradalmának meghirdetésekor alakult ki a tulajdon típusairól és formáiról szóló karakternek számító szovjet doktrína. Sztálin 1936-ban kihirdetett Szovjetunió alkotmánya a földet és annak kincseit az állam kizárólagos tulajdonának nyilvánította, amelyet más alattvalók csak ideiglenesen használhatnak. A Szovjetunió 1961-ben elfogadott "A Szovjetunió jogalkotásának alapelvei" szerint a tulajdon vagy

szocialista vagy egyéni; az előbbi állami vagy szövetkezeti tulajdon, az utóbbi magán- vagy személyi tulajdon volt. A funkcionális kötöttséget tekintve a szocialista tulajdon kizárólag a nemzetgazdasági tervek megvalósítását szolgálta, míg a magántulajdon kizárólag egyéni igényeket.

A tulajdon tárgya szerinti megkülönböztetését és a külsőleg ellenőrzött állami vállalat modelljét azonban nem a szovjet jogászok találták ki. A nyugati liberális kapitalizmus már korábban is különbséget tett egyrészt a tulajdon mint abszolút, egységes birtoklási jog, másrészt a tulajdon pusztán használata vagy az azzal való rendelkezés között. A földtulajdon és az ipari vállalkozások tekintetében a társadalmi korlátok váltak a jog tartalmává. Ami a részvények tulajdonjogát illeti, a használati jog és az anyagi jogok elváltak egymástól: a technikai értelemben vett tulajdon a vállalkozásé maradt, míg a stratégiára és a vezetők kiválasztására vonatkozó döntéseket a többségi részvényesek kívülről hozták meg.³⁵

A szovjet jogászok konzervativizmusa hatalmas téma, amely a magánjogban, mindenekelőtt a gazdasági és az állami tulajdonjogban figyelhető meg. Az előbbit Sztucska már 1929-ben bemutatta, a magánjogtól való búcsú kíséretében, amelyet hamarosan a tömegellátás tervvezérelt igazgatásának törvénye hivatott felváltani. Ezt az elképzelést azonban 1938-ban Andrej J. Visinszkij (1883-1954) hiteltelenítette.³⁶ A már idézett 1961-es

Az "elvek" a polgári jog egységének álláspontját fogalmazták meg, amelyet azonban Csehszlovákiával és Kelet-Németországgal szembeállítottak. Az egység elve megkövetelte a gazdaság jogi szabályozásán belül a közigazgatási-közigazgatási és a polgári magánjogi szempontok éles megkülönböztetését.

Másrészt az állami tulajdon egységének dogmája szülte meg az állami tulajdonban lévő vállalatoknak az általuk kezelt nemzeti vagyონrészek feletti alanyi jogok híres keresztjét. Maga a probléma a német pandektológia absztrakt módszere szerint, nem pedig a flexibilis esetjogi gondolkodásmódban fogalmazódott meg, és következésképpen nem is lehetett kielégítő módon megoldani, amíg a final

32 C (1989) 10-11.

33 Z (1986) 207-212, 218-229.

34 G (1999) 256-257.

35 H (1922); G (1999) 251.

36 B (2006).

a valódi szocializmus összeomlása. Ez a probléma, amely nyilvánvalóan a polgári jogi tulajdon "leegyszerűsítő", a jogosultság erős kizárólagosságát feltételező jellegéből eredt, nyilvánvalóan a reálszocializmus legtöbb országára jellemző volt.³⁷

Avenarius professzor terjedelmes és nem kevésbé érdemdús monográfiája "A római jog idegen hagyományai" némileg rejtélyes címmel jelent meg, ami a recenzens számára az előadás végéig rejtélyes maradt. Mindenesetre a monográfia most már bizonyosan

a leghasznosabb tudományos információforrás a római jog és annak hagyománya változásainak összetett témájáról a modern Oroszországban. A recenzens véleménye szerint az egyetlen desiderátum, amelyet a szerzőnek értékes könyvének jövőbeli kiadásai kapcsán fel lehet ajánlani, az orosz jogrendszert és jogi kultúrát még nagyobb mértékben más kelet- és nyugat-európai országok hátterébe állítani.

Bibliográfia

- A, M (2004), Die Rezeption des römischen Rechts in Russland. Dmitrij Mejer, Nikolaj Djuvernua und Pokrovskij, Göttingen.
- A, M (2008), Rimskoe pravo v Rossii, Moszkva (németből fordította Dmitrij Poldnikov).
- B, G (1995), La circolazione dei modelli giuridici tra gli Slavi del Sud (Sloveni, Croati, Serbi), Padova.
- B, G. P. (1977), A folytonosság elemei a szovjet alkotmányjogban, in: A szovjet alkotmányjogban: B, W E. (szerk.), Russian Law, Leyden, 215-234.
- B, H J. (1983), Law and Revolution. vol. I. The Formation of the Western Legal Tradition, Cambridge MA, London.
- B, G (2004), Dire et codifier le droit selon Michel Speransky 1772-1839, in: Revue Française d'Histoire des Idées Politiques 19, 39-88.
- B, R, I J (1998), Kelet-Európa története. Válság és változás, London, New York
- B, A (2006), Andrej Januarjevics Visinszkij: A totalitárius jogfelfogás és politikai szervezet példaképe, in: B, J et al. (szerk.), Totalitárius és autoriter rezsimek Európában, Oxford, 177-187.
- B, A (2008), A Népbiztosok Tanácsának 1917. évi rendelete (rendelet az első számú bíróságról), in: B et al. (szerk.), Az emberi jogok emlékművei, I. kötet, Varsó, 281-290., Varsó, 281-290.
- B, A (2013), Koncepcje prawa Gabriela Szerszeniewiczza a ich znajomość w Polsce, in: Studia Iuridica 57, 19-25.
- B, W E. (1989), Az esetjog szerepe az orosz jogrendszerben, in: B, J H. (szerk.), Judicial Records, Reports and the Growth of Case Law, Berlin, 337-352.
- C, H (1989), Von Bologna bis Brüssel: europäische Gemeinsamkeiten in Vergangenheit, Gegenwart und Zukun, Bergisch Gladbach, Köln.
- D, B (1982), Das Privatrecht Liv-, Est- und Kurlands von 1864 (Teil III des Provinzialrechts der Gouvernien des Russischen Reichs), in: C, H (szerk.), Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, vol. III.2, München, 2076-2098.
- D, T E. (2002-2007), Gonosz zseni és őrangyal: Konsztantyin Pobedonosztyev képe az orosz történetírásban, in: Symposium 7-12, 81-105.
- G, V A. (1988), Développement du droit dans le Sud-Est de l'Europe (XIe siècle - 1914), in: C, H (szerk.), Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, vol. III.5., München, 1-63.
- G, T (1995), La 'Civilpolitik' di Petrażycki o dell'amore nel sistema decentralizzato, in: Index 23, 97-157.
- G, T (1999), Aufstieg und Niedergang des sozialistischen Zivilrechts: von der Ideologie zur Rechtsdogmatik Pauschalenteignung, in: B, G, U F (szerk.), Recht im Sozialismus. Analysen zur Normdurchsetzung, vol. I. Enteignung, Frankfurt a. M., 217-317.
- G, T (2011), Kelet-Európa jogi hagyománya. Felemelkedése és hanyatlása, in: A kelet-európai jogtörténet: Összehasonlító jogi szemle (Olaszország) 2.1, 1-23.
- G, T (2013), Néhány előítélet a kelet-európai jogi hagyományról, in: S, B et al. (szerk.), Comparative Law in Eastern and Central Europe, Cambridge, 26-50.
- G, T (2014), Transfers von Traditions. Zum Rechtswechsel auf dem Balkán, Studia Iuridica 58, 95-104.
- G, E (2003), Le Svod zakonov vu de France, in: Revue Historique de Droit Français et Etranger 81, 33-65.
- G, J (2006), Összehasonlító jog és jogtörténet, in: R, M, R Z (szerk.), The Oxford Handbook of Comparative Law, Oxford, 753-773, Oxford.
- G, V J. (1996), Der russische Konstitutionalismus außerhalb der Grenzen Russlands, in: B, D et al. (szerk.), Reformen im Russland des 19.-20. Jahrhunderts. Westliche Modelle und russische Erfahrungen, Frankfurt a. M., 55-84.
- H, J W. (1922), Die Umwandlung des Eigentumsbegriffs, Recht und Wirtscha, in: Zeitschri für Deutsches und Ausländisches Wirtschaftsrecht 11, 585-592.

37 L (1967) 420; G (1999) 276-280.

- I, H (1987), La tradition et le changement en droit. L'exemple des pays socialistes, in: *Revue Internationale de Droit Comparé* 39, 839-888.
- J, L R. (2002), *Közép-Európa. Enemies, Neighbors, Friends*, 2nd ed., New York, Oxford.
- K, A (2007), "Romanisatsija" publicnoj sfery Rossii kak ideologicheskij diskurs, in: *Ius Antiquum* 19.1, 147-162.
- L, F H. (1967), Pour une étude comparative de la propriété, in: *Revue Internationale de Droit Comparé* 19-420.
- L, M (2006), Modernisierung und deren Hemmnisse in den Ostseeprovinzen Est-, Liv- und Kurland im 19. Jahrhundert, in: G, T (szerk.), *Rechtskulturen des modernen Europa. Traditions und Transfers*, vol. I. Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert, Frankfurt a. M., 159-200.
- M, K (2006), Byzantinische Rechtsbücher und ihre Bedeutung für die Rechtsgeschichte Osteuropas, in: *GR* (szerk.), *Rechtskulturen des modernen Europa. Traditions und Transfers*, vol. I. Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert, Frankfurt a. M., 1-32.
- M, R (2015), Nem ismerünk el semmi magánjelleget. Közérdek és magánjog a szocialista jogi hagyományban és azon túl, in: S, B et al. (szerk.), *Magánérdek és közérdek az európai jogi hagyományban*, Olsztyn, 31-65.
- M, S (2015), *Tulajdon, ragadozás és védelem. Piranha Capitalism in Russia and Ukraine*, Cambridge.
- M, J (1991), Volt-e valaha "harmadik Róma"? Megjegyzések a bizánci örökségről Oroszországban, in: Y, J. (szerk.), *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople*, Charlottesville, London, 45-60.
- O, H (1999), The Emergence of pravovoe gosudarstvo (Rechtsstaat) in Russia, in: *Review of Central and East European Law* 25, 373-434.
- O, C (1985), A szovjet jog természetének újragondolása. A modern szovjet jog módszertani elemzése: (Japán) 19, 73-93.
- O, A L. (2012), Predatory Raiding in Russia. Institutions and Property Rights After the Crisis, in: 46, 469-479.
- P, W (2008), Az orosz jog átminősítése. Mechanizmusok, eredmények és megoldások egy túlságosan politizált területen, in: *Columbia Journal of East European Law* 2, 1-55.
- P, G (1999), Orosz paraszti végrendeletek az uralkodó szenátus döntéseiben 1861-1906, in: *The Journal of Legal History* 20.2, 1-23.
- R, A (2006), Az idegen. Acquisitive Prescription in the Judicial Practice of Imperial Russia in the 19th Century, in: *Rechtsgeschichte* 8, 59-69.
- R, A (2007), Orosz polgári jog európai kontextusban: In: *Az európai jogi szabályozás az európai uniós jogban: múlt és jövő*, in: Lappeenranta University of Technology (szerk.), *Developing Russian Law*, Lappeenranta, 13-27.
- R, A, A N (2009), "Modern bizánci jog" a besszarábiai bírói gyakorlatban 1812-1917, in: *Diritto e Storia* 8, www.dirittoestoria.it/8/Note&Rassegne/Rudokvas-Novikov-Judicial-practice-Bessarabia.htm.
- Š, J N. (1986), Le droit romain oriental en Russie jusqu'au XVIe siècle, in: *Da Roma alla Terza Roma. Documenti e studi*, vol. III. Popoli e spazio romano tra diritto e profezia, Napoli, Roma, 487-495.
- S, S (2013), Manéga en Bessarabie, Bello au Chili et Boissonade au Japon. Trois réformateurs du XIXe siècle face à un modèle juridique français, in: *Historia et Ius. Rivista di Storia Giuridica dell'Età Medievale e Moderna* 3, 1-19.
- T, J (2013), Wprowadzenie: Profesor Gabriel Szerszeniewicz 1863-1912 - życie w myśli, in: *Studia* 157, 13-18
- U, B A. (1991), *Semiotik der Geschichte*, Wien.
- Z, Z L. (1986), The Taking and Precariousness of Non-state Property in Soviet Law, in: *The Taking and Precariousness of Non-state Property in Soviet Law: Szocialista Jogi Szemle* 203-272.